

Šula, Otto

"Jugoslávství" a národnostní otázka v Jugoslávii 1918-1941

In: *Otázky dějin střední a východní Evropy. II.* Hejl, František (editor); Kolečka, Josef (editor). Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1975, pp. 265-286

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121269>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OTTO ŠULA

„JUGOSLÁVSTVÍ“ A NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V JUGOSLÁVII 1918–1941

Ve své dizertační práci o dějinách československo-jugoslávských vztahů jsem se pokusil srovnat i vývoj a řešení národnostní problematiky obou zemí v období mezi dvěma světovými válkami. V řešení vztahů mezi národy a postavení národnostních menšin lze najít v obou zemích shodné postoje i shodné konfliktní situace, které do určité míry mohly působit i na oblast zahraničně politických vztahů mezi ČSR a Jugoslávií. V předložené studii se soustřeďuji na Jugoslávii, a to na buržoazní řešení národnostní otázky. I když v Jugoslávii je národnostní problematika v posledních letech řešena v četných nových pracích, které mně nebyly dostupné, přece jen snad mohou přispět i předložené dosavadní výsledky k přesnějšímu poznání a srovnání „jugoslávství“ a „čechoslováctví“; navíc pak může snad zaujmout i jugoslávské odborníky pohled na národnostní problematiku zvenčí, jak jej prováděli a analyzovali představitelé ČSR v tehdejší královské Jugoslávii.

Rozpadem rakousko-uherské monarchie národnostní problematika střední a jihovýchodní Evropy neskončila, ale dostala novou podobu v rámci „nástupnických“ států, z nichž jen Rakousko a také Maďarsko byly státy národně jednotné s menšími vnitřními jिनonárodnými skupinami či menšinami. Ostatní státy byly mnohanárodnostní útvary s početnými národnostními menšinami, které často sousedily s vlastními národními státy. Tak tomu bylo s polskou, německou a maďarskou menšinou v Československu, italskou a maďarskou menšinou v Jugoslávii, nehledě na základní konflikt česko-slovenský, či srbsko-chorvatský. Tato skutečnost dávala dostatek možností ke konfliktním situacím mezi sousedy.

Národnostní problematika hrála již podstatnou roli při vzniku jugoslávského a československého státu, při stanovení vnitřního ústrojenství, struktury a organizace mnohonárodnostního státu a při konkrétním řešení vlastního postavení jednotlivých národností v Československu a Jugoslávii.

Nedůsledná rozhodnutí versaillské konference při stanovení hranic no-

vých států se promítala do migrace obyvatelstva, z čehož vznikaly spory právní povahy, narušovala se historická kontinuita jednotlivých národností a v nových státních útvarech bývalé vládnoucí národy se dostávaly do nerovnoprávného postavení, např. v ČSR Němci, v Jugoslávii Maďaři apod. To přinášelo řadu vnitřních rozporů a konfliktních situací v politickém, kulturním i ekonomickém životě a promítalo se do oblasti zahraniční politiky.

V Jugoslávii a Československu se buržoazie jako nositel státní moci stala nositelem řešení národnostní otázky, které využívala ve svůj třídní prospěch a tím dokazovala, že „národnostní otázku je možno řešit a třeba řešit v rámci stávajícího společensko-ekonomického řádu“.¹ Takovým postojem vládnoucí buržoazie předem odmítala revoluční přístup k řešení národnostní otázky na zásadách obsažených v Deklaraci práv národů Ruska, které zdůrazňovaly právo národů na sebeurčení až do oddělení.

Místo toho buržoazie obou zemí přistoupila k uplatňování vlastní koncepce řešení národnostní otázky, koncepce vytváření jednotného jugoslávského či československého národa: v Jugoslávii na základě pokrokové ideje 19. století *jugoslávství* (jugoslavenstva), kterou někteří činitelé zneužívali ve svůj prospěch, buržoazie československá na základě formující se *koncepce čechoslovakistické*.

Při sledování realizace této základní koncepce československé a jugoslávské buržoazie je nutno zkoumat tento jev z *hlediska předpokladů* pro vznik národa nového typu, dále z hlediska možností, které v nově vzniklých státních útvarech pro takový záměr vytvářely předpoklady a konečně také z *hlediska překážek*, které bránily uskutečnit plánovaný projekt buržoazie v praxi. Kardinální otázkou zůstává také okolnost, do jaké míry musí být tato otázka spojována s problémy sociálními.²

Josef Kolečka ve své práci o národnostní problematice připouští, že „čechoslováctví nebo jugoslávství mělo na začátku existence československého a jugoslávského státu určité oprávnění jak vnitřní (tradice v Jugoslávii), tak i zahraniční (počet samých Čechů a ještě méně samých Slováků nevzbuzoval sympatie západní Evropy)...“³ Z tohoto hlediska a aspektů dalších, o nichž se ještě zmíníme, sama idea jugoslávství a čechoslováctví byla rozporná: obsahovala v sobě kladné i negativní rysy, jichž bylo možno využít, ale jak praxe ukázala, také zneužít.

V Jugoslávii více než v Československé republice byla národnostní otázka v letech 1918–1941 centrem a prubířským kamenem politického života, kterému se často podřizovaly zájmy zahraničně i vnitropolitické a vedle sociálního zápasu se stala hlavním předmětem stranického boje. Různé snahy po autonomismu, o vytvoření federativního zřízení či separatismus, brzdily a oslabovaly rozvoj celospolečenský a sociální, poněvadž národy těchto zemí rozdělávaly, nebo je nutily ve jménu státní jednoty k národnímu unitarismu.

¹ Čulinović F., Tri etape nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama, str. 27.

² Kolečka Josef, Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy (1918–1944) III, Praha 1969, str. 32–33.

³ Kolečka Josef, Národ – nacionalismus – národnostní otázka, Brno 1967, str. 80.

Faktory společenské a sociální působili na tvářnost národnostní otázky, na formování jejího programu jednotlivých společenských tříd a politických skupin, na stanovení taktiky při uskutečňování vytyčených programů, na celkový její pohyb v novodobé historii jugoslávského a československého národa.

1. Idea jugoslávství, její integrační funkce a zneužití v období vojensko-monarchistické diktatury a totalitního režimu

Jestliže chceme pochopit celou složitost národnostní otázky v Jugoslávii, musíme brát v úvahu teoretické základy jejího řešení. Prvořadým zde zůstává fakt, že na rozdíl od národů západní Evropy, právě v jihoslovanských zemích nevznikly novodobé národy ani stejným způsobem, ani v přesně stejném, časově omezeném úseku. Pohyb při vzniku novodobých národů Jugoslávie byl způsoben především rozličným stupněm vývoje společnosti, celospolečenským pokrokem.

Na základě dynamického vývoje společnosti, při přeměně společenské kvantitivy v novou kvalitu, vzniká a formuje se novodobý národ. Pod tímto pojmem, který dodnes nemá přesné vymezení, si např. akademik Čulinović představuje „vnitřní jednotu lidí stejného jazyka, společné kultury (národního charakteru) se společnými životními zájmy a kompaktním společným územím.“⁴

Ponecháme stranou obecné zákonitosti ve vývoji národnosti, národa a národnostní otázky a povšimneme si těch zásad, které vymezovaly národnostní otázce v Jugoslávii zvláštní postavení a ráz. Je nutno vidět skutečnost, že už při konstituování jihoslovanských národů, které probíhalo v různých historických podmínkách, se vyhraňovaly některé zvláštní znaky, které jsou typické pouze pro jihoslovanské národy a tím se právě odlišují od oblasti západní a střední Evropy.

Zvláštnosti vzniku a rozvoje jihoslovanských národností spočívají především v *historické rozdvojenosti* jihoslovanských zemí a v bezprostředních důsledcích této rozdvojenosti. Celá oblast dnešního jugoslávského státu byla po staletí nárazníkem mezi Osmanskou říší a habsburskou monarchií, v níž se proplétaly a navzájem ovlivňovaly různé společensko-ekonomické systémy i politické a ideové proudy, posilované citově podloženou náboženskou mystikou různých vyznání, které čerpaly podněty jak z oblasti východu, tak i proudů středo- a západoevropských.

Na druhé straně jiným rysem ve vývoji těchto národů je *společný původ jihoslovanských národů*. Citovaný jugoslávský historik F. Čulinović se domnívá, že vedle samostatných národů, žijících v dnešní Jugoslávii, existuje historicky podmíněné „jihoslovanské etnické společenství“, které je starší formou sjednocování lidí (stejného jazyka, stejné kultury apod.) a národ (nacija) pak novější formou.⁵ Podle něho jak „nacija“, tak i „etnická zajednica“ jsou dynamické kategorie, kdy národ se odděluje z původní etnické jednoty. V dalším historickém vývoji existují předpoklady k tomu, aby se původní etnické společenství obnovilo na kvalitativně

⁴ Čulinović, cit. dílo, str. 5.

⁵ Kolečka Josef, *Idea jugoslávství („jugoslavenstvo“)*, Siovanský přehled, 1968, 1. str. 55.

jiných základech, stejně jako svěbytnost jednotlivých národů byla podřízena vytvoření nového celku.

„Jugoslovenska etnička zajednica“ zahrnuje v sobě jazyky jihoslovanských národů, kulturu a společné životní zájmy, které se nejvíce odrazily v národně osvobozeneckém boji. Právě toto vědomí se stalo podstatou ideje jugoslávství, myšlenky vnitřního spojení jihoslovanských zemí.

Čulinovičovy teze ani v Jugoslávii nejsou přijímány bez výhrad. Např. Enver Redžić ve stati „Istorijsko sagledanje nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama“⁶ poukazuje na příliš úzké chápání tohoto problému, který vlastně zahrnuje pouze Srby a Chorvaty a nepodává historii rozvoje ostatních národností. Zvláště pak autor kritizuje Čulinovičovo chápání „svesrpstva“ a „svehrvatstva“ a upozorňuje na skutečnost, že právě z nich vyrostlo velkosrbství a velkochorvatství. Současně poukazuje také na rozpornost a nejasnost teze o etnickém společenství.

Idea jugoslávství vyrostla přímo z historického vývoje jihoslovanských národů, z jejich životních potřeb, zájmů lidu těchto zemí. Jim tato idea měla sloužit, ale proti nim mohla být také zneužita. V určitých konkrétních historických podmínkách sehrála pokrokovou úlohu při sjednocování konečných cílů národně osvobozeneckého zápasu, po vytvoření KSHS byla zneužívána ve prospěch vládnoucí třídy a společenského systému.

Pomineme hlavní vývojové etapy jugoslávství, které bylo formováno převážně v období náhodního obrození a národně politického hnutí jugoslávských národů do roku 1918 a vědomě navazujeme na Kolečkovu studii „Idea jugoslávství (jugoslavenstvo)“⁷ s tím, že je naší snahou povšimnout si uplatňování ideje jugoslávství v letech 1918–1941 a podle periodizace Čulinovičovy zachytit druhou etapu řešení národnostní otázky u jugoslávských národů.

K tomu nás vede myšlenka o určité příbuznosti mezi ideou jugoslávství a čechoslováctví. Jestliže hlavním obsahem „jugoslavenstva“ je vědomí existence shodnosti jazyků, společenské kultury a životních zájmů jednotlivých národů, pak v době vytváření československého státu obsahem čechoslovákismu bylo, ne-li vědomí existence shodnosti, tedy alespoň příbuznosti jazyků a kultury Čechů a Slováků, rozhodně však vědomí shodnosti životních zájmů obou našich národů. Nejde nám přitom o to, klást obě ideje do stejné roviny a přisuzovat jim stejné základy, charakter a využívání, ale spíše o to, zamyslet se nad některými rysy těchto koncepcí.

Franjo Tudman v rozpravě „Společenské aspekty národně osvobozenec-kého hnutí v Jugoslávii“ upozorňuje na skutečnost, že „rozdíly v chápání ideje jugoslávství a rozličné koncepce sjednocení jihoslovanských národů v jeden stát měly hluboké kořeny v historickém společensko-politickém, hospodářském a kulturním rozvoji jednotlivých jihoslovanských národů, že vedly k nepřekonatelným rozporům mezi hlavními protagonisty již v období boje za sjednocení a zůstaly trvalým východiskem nepochopení a střetnutí mezi dvěma výchozími osnovami a koncepcemi, na kterých se rozvíjela krize monarchistické Jugoslávie po celou dobu její existence“.⁸

Těmito dvěma koncepcemi a požadavky, z nichž „prvý se stavěl za

⁶ Viz Enver Redžić, Prilozi o nacionalnom pitanju, Svjetlost, Sarajevo 1963.

⁷ Kolečka Josef, Idea jugoslávství, str. 55–60.

národní nezávislost jednotlivých zemí“ a druhý „za sjednocení jihoslovanských zemí“, přičemž velmi „často oba postupovaly společně a vzájemně se podporovaly“⁹ byly koncepce *unitaristická a federalistická*. Je nutno vidět, že v různé době se různě také měnil obsah ideje jugoslávství. Integrovanou podobu dostává jugoslávství za Strossmayera a zejména počátkem 20. století byla tato myšlenka svými hlasateli chápána „jako integrace i jako syntéza“.

Unitarismus u reprezentoval v letech 1918–1941 v politice vládnoucích kruhů „dominantní státoprávní myšlenku, která se uskutečňovala v *centralismu*“.¹⁰

Tato koncepce vycházela z přesvědčení, že existuje národní kompaktní jednota jihoslovanských národů, kterou je nutno promítnout do organizační struktury nově vzniklého státu. Zastánci jugoslávského a národního unitarismu byli samostatní demokraté Svetozara Pribičeviče, radikálové (u nich vedle unitarismu výrazně do popředí vystupovaly některé rysy srbského tradicionalismu), dále pak zemljoradnici a dokonce i sociální demokraté.

Stanovisko buržoazních politických stran nebylo neměnné, ale podléhalo změnám a vývoji, potřebám politického zápasu. Jestliže v prvním období svého rozvoje hrál unitarismus progresivní roli, bylo tomu tak proto, že prosazoval nutnost sjednocení jihoslovanských zemí. Tato koncepce tvořila ideový i praktický podklad integračního vývoje.

Jinak tomu ovšem bylo po roce 1918. Tehdy se, i podle zahraničních pozorovatelů, hlasatelé národního unitarismu „dopustili... tragického omylu: domnívali se, že myšlenka národní jednoty s logickou nutností vede k centralistickému ustrojení státu. Zapomínalo se především, že národní jednota není ještě hotovou skutečností, nýbrž postulátem a cílem. Vývoj dozrál k tomu, že se Srbové, Charváti a Slovinci mohli spojit ve státní jednotu, ale ta nebyla ještě totožná s jednotou národní“¹¹ stejně jako státní jednota československá nevytvářela národní jednotu Čechů a Slováků.

Z hlediska právního byla idea jugoslávství zakotvena už v 53. článku charvátské ústavy z r. 1861. Také po roce 1918 vládnoucí kruhy Jugoslávie vycházely z toho, že zákonodárnými akty, tj. vydáním Vidovdanské ústavy a později Oktrojované ústavy z roku 1931, je národnostní otázka vyřešena a tak navždy odmítnuty snahy federalizační, separatistické a republikánské. Přitom nebylo bráno vládnoucí buržoazií v úvahu, že celá koncepce unitaristická byla de facto násilným činem vůči většině jihoslovanských národů. „Místo aby se šetřilo historické tradice a kmenové svéráznosti, počala se hlásat národní uniformita jako pravé vlastenectví.“¹²

Nešlo od počátku jen o odmítnutí federalismu jako směru protichůdného. „Idea jugoslávského nacionálního unitarismu v politickém životě byla po-

⁸ Tudman Franjo, Društveni aspekti narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, Putovi revolucije, 1966, 7–8, str. 8.

⁹ Čulinović, cit. dílo, str. 14.

¹⁰ Čulinović, cit. dílo, str. 28.

¹¹ Ripka Hubert, V pátém roce jugoslávské diktatury, Slovanský přehled, 1933, str. 3.

¹² Ripka Hubert, cit. dílo, str. 3.

třebná jako ideologická maska na mnohé skutečné cíle. Jednalo se o ideologicko-politické ospravedlnění centralismu, který byl nezbytný pro vládnoucí kruhy staré Jugoslávie.¹³

Centralismus byl nezbytným prostředkem k prosazování metod násilí proti národně osvobozenkému boji jednotlivých národů a rovněž proti sociálně revolučnímu hnutí dělnických a rolnických vrstev. Upevňoval kromě toho postavení královského dvora, jeho kamarily a armády.

Takto chápaný centralismus měl ještě, jak upozorňuje Ripka, jinou „nepříjemnou příchut': v praxi zajišťoval prvenství Srbům, z nichž většina byla nejméně proniknuta pravým pochopením jugoslávské myšlenky. A tak centralismus, dávající převahu srbskému žilvu, kompromitoval jugoslávskou myšlenku především u Charvátů, kteří jí byli původně nejnadše-
něji oddáni“.¹⁴

Jugoslávské vládnoucí kruhy, zejména srbská buržoazie, v letech 1918 až 1941 ve skutečnosti ideu jugoslávství kompromitovaly. Politikové byli jí navenek oddáni, stali se jejími hlasateli, avšak nebyli jí prodchnuti ve smyslu její někdejší pokrokovosti. Vztah radikálů, samostatných demokratů a dalších politických stran k jugoslávství byl naprosto nesprávný v tom, že „z někdejší pokrokové ideje se integrální jugoslávský unitarismus, za centralisticko-monarchistického zřízení staré Jugoslávie stal faktorem násilí a utlačování...“

Proto také každý vládní a mocenský akt, namířený proti dělnické třídě, rolnictvu, studentskému hnutí a demokratickým silám, byl uskutečňován jménem státního a národního unitarismu a tím se pro pokrokové vrstvy čím dále tím více stávalo jugoslávství synonymem národnostního útlaku a ideologickým ospravedlněním násilných činů proti těm, kteří se nepodrobili vládní politice a královské diktatuře.

Jestliže v letech 1918–1929 šlo o určitou syntézu, či kompromis mezi myšlenkou jugoslávského národního unitarismu hlásaného demokraty a ideou jugoslávské mnohonárodnosti, jak ji chápali radikálové — promítlo se v pojmu „trojjediný národ“ — pak po 6. lednu 1929 dostává unitarismus, ale i jugoslávství jako takové, vyhocené pojetí a ve státoprávních zákonech se pojem centralismu již neobjevuje.

Toto vyhocené pojetí, prosazované vojensko-monarchistickou diktaturou znepokojovalo jak naprosté odpůrce unitarismu, tak i srbskou buržoazii. Šlo totiž o fakt, že „deklarativním přijetím jugoslávství, jako ideového základu veškeré státně politické přestavby, král Alexander se střetl i s tou tradiční srbskou politikou, která se nechtěla zřít ani svého srbského jména, ani své státnosti i své zvláštní úlohy, obávajíc se, zda neztratí nejen svoje hegemonní postavení, nýbrž i svou národní srbskou osobitost v nějakém integrálním jugoslávství, v němž představitelé srbské buržoazie odedávna spatřovali »prečanský« import...“¹⁵

V politické zprávě č. 58, o vydání zákona z 3. října 1929, československé vyslanectví v Bělehradě k této otázce píše: „... jeho vyhlášení působilo v národě jihoslovanském hromem z čista jasna. Kdežto nový název Krá-

¹³ Čulinović, cit. dílo, str. 28.

¹⁴ Ripka Hubert, cit. dílo, str. 4.

¹⁵ Tudman Franjo, cit. dílo, str. 14.

lovství byl přijat zvláště Chorvaty a Slovinci s nadšením, jevil se u Srbů nápadný chlad. Vysvětlení jest nasnadě. Starý sen Pašiče i převážné většiny srbského kmene o „Veliké Srbiji“ padl. Idea velikého Slovana Strossmayera-Chorvata zvítězila. Srbové, kteří prohlašovali, že přinesli národu osvobození s nesmírnými oběťmi krve i ducha, že jim tedy náleží v první řadě vládnouti nad osvobozenými a sjednocenými občany celého království SHS, byli zbaveni hegemonie a postaveni do jedné řady s ostatními občany jakožto koordinovaní. Srbské prapory, pod nimiž Srbové bojovali na Kosovu i Kajmakčalanu, posílá nový zákon do musejí a vtiskuje celému národu do rukou žerď s trikolorou jihoslovanskou. Slavná historie Srbů se uzavírá a počíná se neznámá epocha Jihoslovanů s čistými stránkami nové knihy...“¹⁶

Hodnocení československých diplomatických představitelů, pokud hovořili o ztrátě srbské hegemonie, se velmi záhy ukázalo jako nesprávné. I další závěry byly pochybené, když zpráva zdůrazňovala, že „zákon ten rozřešil rázem problém národnostní, neboť různé sféry dějinné, politické, kulturní, hospodářské i správní fusionují nyní v unitarismu jediného neroztržitého názvu státu, krále, i v jednotné unifikační správě...“¹⁷ Cožpak zákon takové povahy mohl vůbec rozřešit „rázem problém národnostní“? Taková formulace až příliš jasně poukazuje na to, jak povrchně a zásadně chybně chápali čs. buržoazní autoři národnostní problematiku obecně.

V konečném závěru relace se promítá komparatistické srovnání poměrů československých a jugoslávských, když tvrdí: „... Jako dnes v Československu neznamenujeme kmenového rozdílu mezi Čechem, Moravanem nebo Slezanem a nebudeme jednou ani pocíťovati mezi Slovákem, tak vytvoří se poměr mezi Srby na jedné a ostatními kmeny na straně druhé povlovně, ale zcela normálně...“¹⁸ Historie ovšem potvrdila, že nedošlo ke stírání osobitostí jednotlivých národností, ale naopak k zostření antagonismu mezi nimi, především antagonismu srbsko-chorvatského.

I po Alexandrově smrti srbská buržoazie prosazovala toto vyhocené pojetí Jugoslávie. Jeho charakteristiku předložil v roce 1935 ministr Velja Popović, když prohlásil: „Jugoslávství jako výraz jediné národní individuality nezná však ani dobrého Srba, ani dobrého Charváta, ani dobrého Slovince. Dobrým Jugoslávцем je ten, kdo v sobě nosí i Srba, i Charváta i Slovince, jemuž je stejně drahé srbství, charvátství i slovinství a kdo je v sobě vyjadřuje zároveň. Jugosláv není jen dobrým Srbem, ale Jugoslávцем je ten dobrý Srb, který je zároveň i dobrým Charvátěm i dobrým Slovincem.“¹⁹ Takto vypjaté pojetí integrálního jugoslávství bylo neuskutečnitelné.

To, co jsme doposud řekli a doložili, nás vede k prvnímu závěru, že buržoazní jugoslávství z let 1918–1941 na principech unitarismu, nemohlo vyřešit národnostní otázku v Jugoslávii. Tomu především odporovala za 1. existence jihoslovanské mnohonárodnosti, která se s koncepcí unitarismu

¹⁶ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1929, Politická zpráva č. 58, čj. 1111 (dův) 29 z 10. října 1929 (Kancelář presidenta republiky T 1239/29).

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Slovanský přehled, 1935, str. 99.

nechtěla smířit a za 2. nemohla být řešena proto, že nebyla prosazována na základě přesvědčování a dohody s ideovými protivníky této koncepce, ale na základě jejich násilného umlčování. Poněvadž místo trpělivého hledání vhodné cesty při řešení národnostní problematiky šlo o násilný postup, byl unitarismus a celá myšlenka jugoslávství chápána jako metoda, prostředek i cíl národnostního útlaku ze strany srbského národa vůči národům ostatním.

2. Zápas a „sporazumy“ chorvatského federalismu se srbskou hegemonií

Protikladem státního unitarismu v řešení národnostní otázky v Jugoslávii byl federalismus, reprezentovaný především chorvatskými stranami. Při jeho vysvětlování můžeme vycházet ze dvou hledisek: buď obě koncepce řešení národnostní otázky (tj. centralistický unitarismus a federalismus) budeme klást do ostrého protikladu a sledovat jejich vývoj na základě vzájemných rozporů anebo si povšimneme některých styčných bodů obou variant řešení národnostní otázky v Jugoslávii.

Dříve, než se budeme zabývat chorvatským federalismem, všimněme si národnostního složení jugoslávského státu v období jeho vzniku. Narážíme zde na základní problém, který se vyskytuje i u jiných národů jihovýchodní Evropy – nedostatek základních statistických údajů k národnostnímu složení obyvatelstva, jeho vzdělání, sociálního zařazení a podobně. Podle předběžných výsledků sčítání lidu v Království SHS z 31. března 1921 vpadala národnostní skladba obyvatelstva takto:

Srbové a Chorvati	8 946 884	74,4 %
Slovinci	1 024 761	8,5 %
Jiní Slované	174 466	1,5 %
Rumuni	229 398	1,9 %
Němci	513 472	4,3 %
Maďaři	472 409	3,9 %
Albánci	441 740	3,7 %

Kromě nich žilo na území KSHS 32 000 Bulharů, 20 000 Italů, dále pak Turci a Cikáni. Do srbské národnosti (52 %) byli zahrnuti také Makedonci a Černoherci, kteří nebyli uznáváni za samostatný národ, Chorvatů bylo 2,7 mil. (22,5 %). V uvedené statistice je pro Srby a Chorvaty uvedeno souhrnné číslo poněkud nepřesné.

Posuzujeme-li ovšem početnost obyvatelstva ve vztahu k jejich podílu na ekonomice nového státního útvaru, vidíme, že řešení národnostní otázky spočívalo mimo jiné také v základech hospodářského systému. „Zatímco etnické území Slovinců, kteří měli jen 8 % všeho obyvatelstva v Jugoslávii, dávalo státu 40 % všeho průmyslového zboží, zatímco srbská Vojvodina (do r. 1918 součást Uher) s 10 % obyvatelstva vyráběla třetinu hodnot ve státě, naopak zase Černá Hora nebo Makedonie s průměrným desetiprocentním podílem obyvatelstva ve státě dávaly jen 3 až 4 % veškeré průmyslové a zemědělské výroby v Jugoslávii. A tak u Slovinců

a u části Charvátů vznikál pocit, že »vydržují« Bělehrad. A »jugoslávství« bylo jimi odsuzováno jako nástroj srbizace.“²⁰

Proti jugoslávství a centralistickému unitarismu se proto stavěla řada politických stran se svou koncepcí federalistickou, či autonomní. Mezi hlavní patřily Hrvatska Zajednica, která zahrnovala především chorvatskou inteligenci (dr. Ante Trumbić) a muslimané z Bosny a Hercegoviny. Slovinští klerikálové Antona Korošce a srbští demokraté Ljuby Davidoviće se klonili spíše k autonomii než federalismu. O postoji komunistů se zmíníme zvláště.

Konfliktní situace mezi srbským unitarismem a Chorvaty vznikaly od počátku existence společného státu. Ještě počátkem prosince 1918 Radićova HRSS zorganizovala petiční hnutí za nezávislost Chorvatska a na mírové konferenci ve Versailles prosazovala národní požadavky stvrzené 167 000 podpisy. Radić požadoval pro chorvatský národ právo na samostatnost a vlastní ústavu. Ovlivněn patriarchálními názory, pokládal za základ národa rolnictvo a předkládal plán na vytvoření republiky. Uplatňoval však požadavky pouze pro vlastní národ, nikoli pro národnosti ostatní.

Nebyla to v té době jediná diplomatická akce Chorvatů. V září 1919 upozorňuje československý vyslanec na základě převzaté zprávy ze záhřebských „Novostí“, že frankovci a radićovci zaslali Itálii „memorandum“, v němž protestují proti sjednocení Jihoslovanů v jediný stát, ježto prý se nejedná o jeden národ, nýbrž o tři. Proto vyzývají Italy ku pomoci pro osvobození Chorvatů od Srbů...“²¹

Stejně tomu tak bylo uvnitř jugoslávského státu. V průběhu selských bouří v Chorvatsku-Slovinsku na podzim roku 1920 poukazuje československý vyslanec na rozpory mezi „prečany“ a „Srbijany“, na nespokojenost chorvatských a slovinských úředníků a dochází k závěru, že „bude potřeba jistě celé generace, než-li se vžije pojem občana jednotného státu SHS...“²²

Federalismus buržoazních stran, především federalismus chorvatské strany Radićovy, směřoval k změně státoprávního uspořádání Jugoslávie, aniž měl v úmyslu překročit rámec stávajícího společenského systému. Právě proto, že měl na mysli pouze částečné řešení národnostního problému v zájmu buržoazních vrstev, ubíral se nikoliv cestou boje, ale byl později i ochotný ke kompromisu se srbskými protivníky.

Myšlenka federalizace jugoslávského státu dosáhla značného rozsahu. Docházelo k základním rozporům v tom, že zatímco srbské centralistické kruhy označovaly zastánce federalismu za protistátní živly, kladouce jim za vinu, že usilují o rozklad státu, šlo ve skutečnosti federalistům o zachování jednotného jugoslávského státu na demokratických principech řešení národnostní otázky, tj. na principech federace. V otázce zachování jednoty jugoslávské státnosti se tedy představitelé federalismu nerozcházeli se zastánci unitarismu.

Toto přesvědčení zastávali i někteří političtí činitelé na západě. Např.

²⁰ K o l e j k a Josef, Národ, nacionalismus, národnostní otázka, str. 80.

²¹ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1919, Vyslanectví RCS Bělehrad, list. č. 45 z 19. září 1919 dopoledne.

²² AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1920, Spis čj. 1272/pres. z 12. září 1920.

president Deschanel v rozhovoru s dr. Kejmanem, generálním tajemníkem HRSS, v roce 1921 prohlásil: „... nejen osobně, ale také vláda francouzská zastáváme přesvědčení, že jugoslávský centralismus je nemožný a dokud nebude Jugoslávie federací svobodných národů, jako stát existuje jen na papíře...“²³

Ve skutečnosti federalisty i centralisty spojoval ten fakt, že každý z nich ve vlastní koncepci řešení národnostní otázky viděl možnost získání nadvlády nad druhými a národnostní problém se tak stával pouhým nástrojem jak centralistické, tak federalistické politiky jednotlivých národních buržoazií.

Právě proto, že taková politika sledovala stejné cíle, z hlediska dočasné taktiky docházelo mezi oběma tábory k různým dorozumívacím aktům, z nichž významné místo zaujímal „Akt o sporazmu izmedju Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke“ z července 1925, který byl ve skutečnosti kapitulací radičovců na progresivní revoluční postup v řešení národnostní otázky.

Konečně ani dorozumívací akty mezi centralisty a federalisty neodstranily úpornost, neústupnost a separatismus Chorvatů, kteří svým chorvatským státoprávním historismem se snažili o vystřídání srbské buržoazie v čele státu, především ale získání jejich hospodářských pozic. Přitom na jedné straně pozorovatelé zdůrazňovali, že „méně inteligentnější část národa nemůže jednostranně vládnouti kulturnější a civilisovanější části“ a byl vysloven názor, že „nynější režim se svou chorvatskou politikou přivede sám ad absurdum“, na druhé straně bylo připomínáno stanovisko radikálů, „že to byl srbský vojín, který vytvořil království SHS“.²⁴

V těchto intencích také např. záhřebský kongres intelektuálních pracovníků v roce 1922 požadoval, „aby byla provedena decentralizace a národní samospráva, aby byla rozšířena“ a aby obě strany započaly pracovat na „zřízení společného akčního programu. Tato »jhoslovanská zajednica« měla by obsahovati veškeré čestné živly v zemi, jichž společným úsilím by se vrátil klid národů a pořádek státu.“²⁵

Kongres svými závěry jen dokazoval, že chorvatská otázka je skutečně kardinální otázkou vnitropolitického života jugoslávského státu, a že srbské kruhy, ať dříve či později, radikálním způsobem budou nuceny národnostní rozpory řešit. Federalistické programy, které měnily svou tvář podle různých vlivů a okolností, zdůrazňovaly (podle názoru Chorvata Čulinoviće) dvě základní východiska při řešení národnostní otázky: jednak jugoslávskou mnohonárodnost a na druhé straně jugoslávskou etnickou jednotu. Vycházely z toho, že pro zajištění jugoslávské „višenacionalnosti“ i jugoslávské etnické jednoty je třeba adekvátně vytvořit také dva druhy státnosti. Především jednotný svazový nebo federativní stát a v něm samostatné státní členské země. V podstatě tedy formu, jaká je dnes uplatňována v socialistické Jugoslávii.

Nešlo ale jen o pouhý princip národnostní. Od prvních dnů existence

²³ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1921, Radić Stjepan, La France et le problème croate (opis studie).

²⁴ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1922, Spis čj. 1042/pol. ze dne 4. října 1922 (MZV č. 157 499/II).

²⁵ Tamtéž.

jugoslávského státu využívali centralisté mocenského aparátu k tomu, aby upevnili a rozšířili také svoje pozice ekonomické. Nehleděli přitom na zájmy státu, ale sledovali svoje osobní, často nacionalistické cíle, zejména pak zabezpečení maximálního zisku. Opoziční zastánci federace prosazovali svoje programy se stejnou perspektivou: „pomocí politiky dosáhnout možnosti akumulovat kapitál pomocí moci“. V tom se nelišili od srbských centralistů, poněvadž i oni sledovali „obohacení vykořisťováním domácího trhu ve vlastním národním regionu“.²⁶

Ani integrální jugoslávství, zdůrazněné králem Alexandrem v roce 1929, nepřineslo zmírnění srbsko-chorvatského antagonismu, poněvadž národům, žijícím v inferiorním postavení, se nedostalo ani ekonomické, ani politické rehabilitace. V předcházející části práce jsme upozorňovali na to, že např. dr. Maček přivítal nastolení Alexandrova režimu se sympatiemi. Zřejmě netrvalo dlouho, když už v březnu 1929 je sdělováno do Prahy: „... nadšení pro 6. leden vyprchalo, zklamání, požadavky Chorvatů odsunovány, nemíní se vzdát svého požadavku federace, jsou pro zemskou autonomii ve federativním státě, objevují se »bacily republikanismu« u opozičních Chorvatů. Nejhorlivěji pracují komunisté, kteří skorem každý týden rozšiřují plakáty a letáky namířené proti králi a režimu...“²⁷

Ani v období totalitního režimu se situace neměnila. V květnu 1936 si Lj. Popović, ředitel listu Vreme, stěžuje dr. Ripkovi, že „nic se nepodniká k řešení ani chorvatské otázky, ani sociální otázky...“. Ripka ve svých závěrech o rozhovorech v Záhřebě a Bělehradě ve dnech 3. až 8. května 1936 říká: „Pokud jde o *chorvatskou otázku*, pokládám za důležité zdůraznit zejména dvě skutečnosti. Jednak na chorvatské straně vzrostly na síle elementy extrémní, vyloženě separatistické, jednak na srbské straně vzrostlo vědomí odpovědnosti, že se k nějaké dohodě s Chorvaty dospět musí...“²⁸

Československý buržoazní politik hodnotí také osobu Vladimíra Mačeka ve vztahu k Chorvatům: „Mačkova chorvatská totalita dostává trhliny, a myslím, že je správné mínění, že *Maček už dnes je spíše vůdcem jen své strany selské, než celého chorvatského národa*.“²⁹ Tím je zakrytě řečeno, že problém řešení národnostní otázky byl v této době už v jiných rukou a Maček sám sledoval jiné aspekty vnitro- i zahraničně politické. Ripka upozorňuje na nebezpečí ze strany Itálie: „... Vatikán pracuje spolu s Mussolinim *pro rozbití jihoslovanské jednoty*, pro odtržení Chorvatska, Dalmácie a Slovinska a pro vytvoření samostatného státu z těchto území, kterýžto katolický stát vystoupil by v konfederaci s Rakouskem a Maďarskem pod žezlem Habsburků...“³⁰ Podobnou koncepci sledovalo i hnutí frankovců a klerofašisté.³¹

²⁶ Čulinović, cit. dílo, str. 40.

²⁷ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1929, Politická zpráva č. 19, čís. 362 /dův/29 z 23. 3. 1929 (Kancelář presidenta republiky T 406/29).

²⁸ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, 9/1936, Zpráva dr. Huberta Ripky o rozhovorech v Záhřebě a Bělehradě ve dnech 3.–8. května 1936.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1937, Běžná pol. zpráva čís. 33, čj. 422/dův/37 ze 16. března 1937.

Názor Stojadinoviće na chorvatský federalismus vyplývá např. z rozhovoru s vyslancem Girsou: „Princ Pavle a já jsme rozhodnými odpůrci federalismu v Jihoslávii a také ji nikdy nepřipustíme. V tom bychom viděli veliké nebezpečí pro jednotu našeho státu a jistě by ho to velmi oslabilo. Naproti tomu nejsme zastánci centralisace a jsme ochotni provést autonomii jednotlivých částí Jihoslávie ve velmi širokém měřítku...“³² Jak byl Stojadinović neupřímý v zahraničně politických otázkách, stejně jednal i v politice vnitřní. O jakém oslabení „jednoty“ vlastně Stojadinović hovoří, když antagonismus srbsko-chorvatský byl nepochybný. Jeho slib autonomie byl rovněž politickým manévrem.

Správně zhodnotil jeho odchod Franjo Tudman, když napsal, že vystřídání Stojadinoviće znamenalo opuštění unitaristické tendence, že změnou ve vládě „monarchistická Jugoslávie vstoupila do třetí, poslední fáze své vnitřní politiky, v níž vládnoucí oligarchie, utrpěvši krach s politikou integrálního jugoslávství... byla přinucena k zahájení rozhovorů o přestavbě centralistického státu.“³³ Dohoda Cvetković—Maček dokázala v praxi, že šlo o rozdělení zájmových sfér mezi chorvatskou a srbskou buržoazii a že ustanovením o Banovině Chorvatsko z 26. srpna 1939 neřešilo národnostní otázku, poněvadž nadále bylo slyšet požadavky na nové územní rozčlenění státu, prohlubovala se nacionální nenávisť mezi jednotlivými národy a skupinami, která nakonec přispěla k rozpadu jugoslávského státu.

Je zajímavé, že národnostní rozpory se promítaly také do československo-jugoslávských vztahů, zejména např. proto, že Chorvati žádali ze strany Československa větší podporu pro svoje požadavky. Na to upozorňoval i Ripka v citované již zprávě, když zdůrazňoval, že „rozhodně je v našem i francouzském zájmu, aby se co nejdříve obnovil demokratický režim a aby se dospělo k nějakému kompromisu mezi Srby a Chorvaty“.

Představitelé chorvatského národa byli velmi citliví na jakékoliv, byť neúmyslné opomíjení vlastních institucí v československé straně. V souvislosti s VIII. všesokolským sletem v Praze v roce 1926 list „Hrvat“ 16. května psal: „Město Záhřeb obdrželo pozvání k účasti na všesokolském sletu v Praze. Jak se dovídáme, město Záhřeb neodpoví na toto pozvání z důvodů, že dosud pozván není Svaz Chorvatského Sokola. To bude poprvé v dějinách Sokolstva, co se to stalo. *Záhřeb byl dobrý, když ho bratři Češi potřebovali, dnes, když jej nepotřebují, neohlížejí se ani na smýšlení Záhřebu a Chorvatů. To je česká „Věrnost za věrnost!“*“³⁴ (podtrženo aut.).

Obdobně ostře útočil proti českému tisku list „Narodni Val“ článkem Vlatko Radiće, když Národní Listy a Národní Politika uveřejnily zprávy o jugoslávské krizi v roce 1928. Názory Chorvatů na Čechy doplňují i slova poslance Predavce, týkající se obvinění srbského poslance z úplatkářství, které vznesl dr. Jan Žižka (viz spis V ČSR čj. 836/I/20, spis MZV 107 925/28).

Poměrně snadno si tedy vysvětlíme určitý obdiv, kterému se těšil zájezd dr. Tiso do SHS v říjnu 1928. Nebyl zde vítán jen jako ministr čs.

³² AÚDS Praha, Fond 39 — Jugoslávie, rok 1935, Politická zpráva č. 48, čj. 1613/ /dův/35 z 21. prosince 1935.

³³ Tudman Franjo, cit. dílo, str. 16.

³⁴ AÚDS Praha, Fond 39 — Jugoslávie, rok 1926, Mimořádná polit. zpráva č. 6, čj. 594/I/26 z 18. května 1926.

vlády, ale také jako představitel Hlinkovců, kteří sledovali obdobné cíle jako chorvatští politikové.³⁵ Opačně tomu bylo např. s oslavami narození presidenta Masaryka v roce 1930, kdy čs. vyslanectví si do Prahy stěžuje, že „chorvatský tisk oslavy tyto provázal jako odbývání nějaké úřední povinnosti a záhřebská veřejnost byla při tom více méně loyálním pozorovatelem. Chorvaté se na mnohých místech vůbec nezúčastnili oslav, demonstrující tím i proti režimu i proti Československé republice, kterou pokládají dnes za pomocnici nynějšího režimu...“³⁶

I z těchto relací vyplývá, že k narušování československo-jugoslávských vztahů dochází dříve, než se rozpadla Malá dohoda, i když v tomto případě se jednalo o vztah československo-chorvatský.

Docházíme tedy k druhému dílčímu závěru, že ani chorvatský buržoazní federalismus ve své době nemohl vyřešit národnostní otázku, poněvadž usiloval o stejnou hegemonii nad ostatními národy jako srbský centralismus, jeho kompromisy byly ve shodě s plány fašistické Itálie a nakonec i nacistického Německa. Nespojoval principy federace s řešením problémů sociálních a nehledal spojence u ostatních jihoslovanských národů. Proto také jeho plány, programy i dočasné „sporazumy“ s centralisty zákonitě ztroskotaly.

3. Otázka makedonská

Kromě rozporů srbsko-chorvatských byla předmětem konfliktů národnostní otázka Makedonců. A to nejen jako otázka vnitropolitická, ale jako pramen konfliktů se sousedy Jugoslávie, s Bulharskem a Řeckem. Spory kolem Makedonie se nedatovaly vznikem jugoslávského státu, ale vznikly dříve.

Historické území Makedonie zahrnovalo celkem 77 834 km², z čehož Jugoslávii přináleželo 50 % území, Řecku 45 % a Bulharsku 5 %. Na základě bukureštského míru z roku 1913 dostalo Srbsko tzv. Makedonii Vardarskou, Řecko Egejskou Makedonii a Bulharsko kraj Pirinský. Po roce 1918 byla Jugoslávii na úkor Bulharska přidělena jižní část Makedonie, území kolem Strumice. Rozhodnutí mírové konference vyvolávalo nespokojenost ze strany Bulharska, které si nadále činilo nárok na bitoljský, bregalnický, kumanovský, tikvešský kraj a okolí Skopje.

Tímto způsobem se „makedonská otázka“ i nadále objevovala jako důležitý vnitropolitický problém v Bulharsku. Jak Makedonci v Bulharsku, tak i v Jugoslávii se nevzdali původního cíle národně osvobozenického boje: vytvoření nezávislé Makedonie. Vnitřní makedonská revoluční organizace pokračovala ve své politické činnosti, stále si kladla za cíl spojit všechny Makedonce do společného boje.

Po začlenění velké části Makedonie do království SHS, v souvislosti s revolučním pohybem ostatních jihoslovanských národů, také v jugoslávské Makedonii byl nastolen požadavek vytvořit samostatný autonomní

³⁵ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1928, Politická zpráva č. 54, čj. 1100/1/28 z 15. října 1918 (MZV čj. 338/28).

³⁶ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1930, Politická zpráva č. 20, čj. 248/dův/30 z 13. března 1930.

stát všech Makedonců na Balkáně. Měnila se v té době také probulharská orientace Makedonců.

Zpravodajský referát československého vyslanectví v Bělehradě o poměrech v jižním Srbsku (Makedonii), který hodnotí výsledky voleb z 28. listopadu 1920, se pozastavoval zejména nad tím, že i když volby probíhaly pod nátlakem četnictva, byla čtvrtina hlasů odevzdána pro komunisty. Tuto skutečnost zdůrazňuje čs. diplomat takto: „Obyvatelstvo, které roku 1920 smýšlelo bulharofilsky a které demokratické straně nedůvěřovalo, volilo šmahem komunisticky, očekávajíc od této strany, že splní svoje volební sliby, zřídí sovětskou federativní republiku, v níž Macedonie byla by samostatným státem, jenž mohl by svobodně určit svůj poměr k jihoslovanskému státu.“³⁷

Myšlenka samostatné nebo autonomní Makedonie byla především velmi intenzivně podporována z území Bulharska a to nejen politicky a organizačně, ale také formou ozbrojených konfliktů, jako byly komitské akce na levém břehu řeky Vardaru, či loupežné výpravy (kačacké akce) na opačném břehu. To přirozeně narušovalo klid tak potřebný jugoslávskému státu. Přitom ovšem výsledek voleb v „jižním Srbsku“ podal „když ne přesný, tedy aspoň přibližný obraz smýšlení macedonského obyvatelstva a ukázal, že v Macedonii je ještě velmi značný počet obyvatelstva, které buď nepřiznivě smýšlí o nynějším stavu a které má separatistické protistátní tendence, nebo které je aspoň nespokojeno s nynějším režimem, jenž vládne v Macedonii.“³⁸

Nespokojenost Makedonců v KSHS vedla k tomu, že řada Makedonců hledala útočiště v Bulharsku. Podle údajů uprchlo jich do Bulharska 400 000, stejný počet pak utíkal do Bulharska z Řecka. Podle údajů, které uvádí čs. zastupitelský úřad v roce 1920, jich bylo 300 000, jak přiznávali Bulhaři, podle Srbů činil počet uprchlých Makedonců z Království SHS jen 150 tisíc.³⁹

Objektivně řečeno, nemožno se ani divit. Jugoslávská vláda neuznávala makedonskou národnost a nevytvářela také podmínky k tomu, aby na území Srbska se cítili Makedonci doma. Vládla zde správní anarchie, zejména Srbové nešetřili národní a náboženské zvyky a obyčeje Makedonců. Pozemkové reformy bylo zneužíváno k tomu, že byla prováděna násilná srbizace Vardarské Makedonie přestěhováním rolníků z vnitřního Srbska. V celé této oblasti nebyla jediná střední škola, neexistovaly v mnoha místech ani školy základní, tureckých a albánských škol bylo málo a bulharské školy byly dokonce zakázány. To nevytvářelo vhodné předpoklady ani pro rozvoj spisovného makedonského jazyka. Makedonští spisovatelé psali proto srbsky, bulharsky nebo makedonsky se snahou zachránit bohatou kulturu Makedonců.

Ostatně ani jazyková otázka nebyla příliš jasná a jednoznačná. Také náš Lubor Niederle ve studii „Makedonská otázka“ zastával názor, že „jazykově dlužno ji (Makedonii) v celku připojiti k Bulharsku, ne k Srbsku“.⁴⁰

³⁷ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1921, Zpravodajský referát k čj. 148 924/II, Sekci VIII, rok 1921.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

Nechyběly publikace, které se snažily dokázat bulharský původ Makedonců a zdůvodnit jejich současný národnostní zápas.

V publikaci „Makedonci a jejich úsilí o národnost i samosprávu“, která vyšla v Sofii v r. 1923 (bez uvedení autora), se hovoří: „Oč tedy usilují Makedonci? Co chtějí? Nic více než aby přiznána jim byla jejich bulharská(!) národnost, politická svoboda a samospráva. Ve *federativní Jugoslávii, v níž i Makedonie by byla rovnoprávní a samosprávní (autonomní) částí*, makedonští Bulhaři by byli nejkrotšími občany, tvůrci hmotného i duchovního pokroku a zastánci i podporovatelé evropské civilizace. Tomuto svému ideálu přinášeli po celé minulé století veliké oběti a přinášeti je budou nadále, dokud tento ideál jejich se neuskuteční. Makedonští Bulhaři chtějí žítí svobodně ve svém svobodném rodném kraji.“⁴¹

Nejen tedy jugoslávský stát, ale ani Bulhaři sami neuznávali makedonskou národnost a hovořili o nich jako o makedonských Bulharech. Přitom byla opatrně připouštěna možnost federativního uspořádání Jugoslávie, možnost začlenění Makedonie do jugoslávského federativního státu za předpokladu, že budou uznány a respektovány národnostní zvláštnosti a práva Makedonců. Vnitřní makedonská revoluční organizace, mající značný vliv v bulharském politickém životě, později sklouzla na ostrou protijugoslávskou platformu, čímž do určité míry poškozovala i zájmy bulharské zahraniční politiky, a proto byla ve dvacátých letech rozpuštěna.

Z jihoslovanských politických stran jedině Komunistická strana Jugoslávie (zásluhou teoretika a politika Augusta Cesarece) hovořila od r. 1924 o makedonském národu, který má nárok na svébytnost. Ostatní politické strany takovéto stanovisko nezastávaly. Zajímavý byl vývoj názorů na Makedonce v Chorvatsku. Do roku 1918 existovaly u Chorvatů sympatie pro boj makedonského lidu. Sociálně demokratická strana Chorvatska neuznávala rovněž makedonský národ jako takový, hovořila pouze o národnostech bulharské, řecké a srbské, jež žijí na území Makedonie.

Porozumění pro autonomistické a separatistické názory nacházeli Makedonci v Chorvatsku především proto, že tutéž linii proti srbské nadvládě sledovali i chorvatští politikové. Do 6. ledna 1929 hledali politikové HSS a makedonští federalisté řešení svých národnostních problémů ve vytvoření federativního zřízení mnohonárodního jugoslávského státu, později tento cíl prosazují komunisté.

Různé aspekty makedonské otázky zajímaly politiky a teoretiky i v jiných zemích Evropy, byly někdy předmětem ostré polemiky. Nešlo ovšem pouze o současné poměry v Makedonii, ale o celou historii této otázky. Tak např. v roce 1926 ve „Frankfurter Zeitung“ vyšel článek Hermanna Wendela pod název „Die Makedonische Frage“, který (i když se v podstatě zabýval 19. stoletím) přinášel některé nové pohledy na tuto problematiku. O rok později „Makedonische Studentenvereine im Auslande“ odpověděly na Wendelovy vývody publikací stejného názvu s dovětkem „Eine Antwort an Hermann Wendel“.

Jestliže se o makedonskou otázku zajímali Němci, tím spíše se také

⁴⁰ Citováno podle: Makedonci a jejich úsilí o národnost i samosprávu, Sofia 1923, str. 19.

⁴¹ Tamtéž.

československá vláda vzhledem ke spolenectví v Jugoslávii dávala poměrně pravidelně informovat o poměrech v Makedonii, či jak oficiálně zněl její název, v Jižním Srbsku. Relace diplomatických úředníků ovšem neobsahovaly poměrně nic nového. V prosinci 1927 je opětně zdůrazňováno, že v Makedonii je „neschopné úřednictvo jihoslovanské“, že pokud se týká pozemkové reformy, není zaveden „ani katastr ani pozemkové knihy“, že nové obyvatelstvo srbské vytváří selské hajducké čety proti vpádu čet „makedonstvujušcích“ z okresů, které v Bulharsku tvoří makedonský komitét (Gorna Džumaja, Kjustendil a Petrič). Se závěrem, že makedonské obyvatelstvo vkládá jediné „naděje v autonomii Makedonie“ a že „nebude zde klid, dokud budou zasahovat Bulhaři“.⁴²

Tak jak vládnoucí jugoslávské kruhy poměrně podrážděně reagovaly na spolupráci československo-chorvatskou a později se cítili zase Chorvatí poškozeni postojem pražské vlády k jugoslávskému režimu, vyvolávaly i sebemenší události týkající se Makedonie nelibost našich spojenců.

Když bylo publikována dílo našeho vynikajícího sběratele L. Kuby pod názvem „Makedonské písně“, vyvolalo to (jak oznamovalo čs. vyslanectví) v Jugoslávii nepříznivý dojem. Byly srovnávány recenze v bulharském a jihoslovanském tisku a zdůrazňováno, že „název Makedonie nepřipouští se oficiálně vůbec a pro část bývalé Makedonie, připojenou nyní ke Království SHS, užívá se jen označení „Jižní Srbsko“.“⁴³

Bělehradské „Novosti“ čís. 2409 na adresu československých spojenců v článku Branka Dragutinoviće psaly, že „politický problém Jižního Srbska ve formě »makedonské otázky« . . . neexistuje“. Bylo zdůrazňováno, že „makedonská otázka je ukončením světové války a ustanoveními Neuillského míru definitivně pohřbena. Je to ještě utopie lidí z Makedonského komitétu . . .“⁴⁴ Toto vysvětlení je důkazem, jak někteří lidé v Jugoslávii nechápali národnostní problémy a obrazně řečeno, strkali před nimi hlavu do písku.

Ani totalitní režim postavení Makedonců nezměnil. Teprve osvobozenec-
necký boj proti fašismu, kterého se zúčastnili i Makedonci, přinesl přijatelné řešení.

4. Postavení Slovinců, Černé Hory a národnostních menšin

Chtěli bychom připojit několik poznámek k postavení Slovinců, obyvatel Černé Hory a národnostních menšin v Jugoslávii v letech 1918–1941. Pokud se týká Slovinců, nevěnujeme jim samostatnou kapitolku nikoliv proto, že bychom význam slovinského národa nekladli na roveň Chorvatům a Srbům, ale činíme tak z toho důvodu, že mezi Slovinci a Srby nedocházelo k tak ostrým rozporům, jako tomu bylo mezi Srby a Chorvaty.

Po vytvoření Království SHS činil počet slovinského obyvatelstva 1 024 000, tj. 9,3 % z celkového počtu obyvatelstva. Kromě toho však za hranicemi jugoslávského státu zůstalo v Rakousku 50 000 Slovinců, v Itálii

⁴² AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1927, Mimořádná politická zpráva č. 52, čj. 1295/1/27 z 23. prosince 1927.

⁴³ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1929, Politická zpráva č. 24, čj. 477/dův/29 ze 24. dubna 1929.

⁴⁴ Tamtéž.

podle některých pramenů 400, podle jiných až 550 tisíc Slovinců spolu s Chorvaty.

Slovinci zaujali významné místo v ekonomice jugoslávského státu. Jejich podíl na zemědělství činil 48 %, na průmyslu 34 %. Zejména postavení Slovinska jako průmyslově vyspělé oblasti (ve srovnání s ostatními jihoslovanskými zeměmi) předurčoval Slovince k tomu, aby zaujali ve státě důležité pozice, na druhé straně právě tato okolnost vzbuzovala u Srbů určitou závist a snahu po ekonomickém vyrovnání.

Národně osvobozené hnutí ve Slovinsku za první světové války bylo slabé ze dvou důvodů. Jednak zde měla velký vliv katolická církev a lidová strana, která se aktivně podílela na vládě v Království SHS, tedy do určité míry na národnostní politice jugoslávské vlády. Za druhé poměrně stabilní ekonomika Slovinska neskýtala velký prostor pro rozmach sociálních i národnostních nepokojů.

Nelze ovšem říci, že by Slovinci v národnostní otázce neměli vlastní cíle. Je nutno vidět skutečnost, že „s rozpadem rakousko-uherské monarchie skončila se mnohaletá vláda německá nad slovinským národem. Počítalo se, že tím bude řešena slovinská národnostní otázka a že Slovinci v jugoslávském státě zaujmou rovnoprávné postavení, které si přáli a za něž bojovali jeho nejpřednější představitelé. Ale vnitřní sociální a politické rozporny, objektivní nedostatky pokrokových snah a podmínky imperialistických a reakčních faktorů vůbec znemožnily správné řešení otázky...“⁴⁵

Je nutno mít na zřeteli, že nositelem národnostní otázky ve Slovinsku byla především buržoazie, organizovaná buď v liberální nebo klerikální straně. Pokud se týká jejich orientace, zastávala liberální strana koncepci unitaristickou v duchu ideje jugoslavenstva. To odpovídalo především jejím ekonomickým zájmům, zájmům průmyslové buržoazie a finančního kapitálu.

Naproti tomu strana slovinských klerikálů se proti unitarismu stavěla. V odmítnutí srbského centralismu nebyla však radikální, spíše byla ochotna k různým dohodám s představiteli bělehradských centralistů. Politika liberálů a Korošcových klerikálů neměla od roku 1918 jen tyto aspekty.

Edvard Kardelj hodnotí politiku slovinské buržoazie jako neobratnou, poněvadž po dvacet let chtěla využívat srbsko-chorvatských rozporů. Sehrávala tak úlohu jazýčku na váhách, což nebylo její zásluhou. Byla ochotna k mnohým ústupkům. Orientace na dohodu mezi Srby a Chorvaty znamenala nejen počátek, ale také konec politiky slovinské buržoazie, poněvadž dohoda dvou největších soupeřů v řešení národnostní otázky dostávala slovinský národ do izolace.⁴⁶

Takový postup nebránil slovinské buržoazii, aby čas od času formulovala vlastní požadavky vůči vládním kruhům i zahraniční slovinské menšině. Tak např. v lednu 1933 byla jménem slovinských lidovců zveřejněna programová deklarace dr. Korošce, v níž se požadovalo mimo jiné toto:

„Základním požadavkem slovinského národa, který je dnes rozdělen

⁴⁵ Kardelj Edvard Sperans, Razvoj slovenčkog nacionalnog pitanja, Beograd 1958, str. 367.

⁴⁶ Tamtéž; str. 17–18.

a roztržen ve čtyřech státech, Jihoslávii, Itálii, Rakousku a Maďarsku, je, aby se sjednotil v jedno politické společenství, poněvadž jedině tak může zachovati svou existenci a pojistiti si všeobecný pokrok . . .“

Deklarace dále zdůrazňovala, že „. . . slovinský národ v jihoslovanském státě musí si získati takové samostatné postavení, které bude nepřetržitě působiti jako přitahující síla na všechny ostatní části národa, které žijí v jiných státech . . .“ Korošec vypočítával, co vše potřebuje slovinský národ ku splnění tohoto cíle, když říká: „K uskutečnění toho je nám třeba národní individuálnosti, jména, svobodu, etnické jednoty, finanční samostatnosti, politické a kulturní svobody . . . radikálního zákonodárství . . . Jedině tímto způsobem prý se podaří, aby „Slovinci, Chorvati a Srbi vybudovali svobodnou dohodu a na demokratických základech stát z rovnoprávných jednotek, z nichž jednou bude Slovinsko . . .“⁴⁷

Ani ve Slovinsku nebyla klerikální deklarace přijata se souhlasem. Na sjezdu starostů slovinských obcí v Lublani, který se konal 7. ledna 1933, bylo konstatováno, že „rozdělení velké Jihoslávie na několik malých samostatných jednotek by bylo nebezpečím pro státní jednotu a nebezpečím pro Slovincy, že přijdou pod cizí jařmo . . .“⁴⁸ Také výbor vládní strany Jihoslovanské radikální selské demokracie hájil myšlenku integračního Jugoslávství, když zdůrazňoval: „. . . považujeme státní jednotu za nejsvětější poklad . . . a národní jednotu za hlavní zdroj síly a pokroku našeho státu a národa . . .“⁴⁹

Nebylo v silách slovinské buržoazie, aby vyřešila národnostní otázku ve prospěch slovinského národa. Teprve Komunistická strana Slovinska, která vznikla až v r. 1937, si vytyčila úkol bojovat za samostatnost a rovnoprávnost slovinského národa. A to nejen bojovat organizačně, ale také ideově proti obhájcům velkosrbské hegemonie, proti slovinskému buržoaznímu nacionalismu a klerikálnímu separatismu.

Po roce 1918 také v Černé Hoře, která byla obsazena srbskými jednotkami, vznikaly nepokoje proti usnesení národní skupštiny. Ze strany srbské vlády ani Černohorci, podobně jako Makedonci, nebyli uznáváni za svébytný národ. Při sčítání obyvatelstva v roce 1921 bylo veškeré obyvatelstvo Černé Hory zahrnováno do srbské národnosti spolu s Makedonci, což dohromady představovalo kolem 12 0/0.

Konstitovala se tak „otázka černohorská“, která nesledovala aspekty národní jednoty, ale především jednoty státní, poněvadž emigrant Nikola, podporován zejména Itálií, Francií i Anglií, odmítal spojení Černé Hory se státem SHS. Po jeho smrti byl konec těmto tendencím.

Jugoslávské vládnoucí kruhy zejména odmítaly podněcování takových rozporů Itálií a jugoslávský tisk otevřeně psal: „. . . další podpora separatistické akce černohorské znamenala by přímo nepřátelskou akci, která by — kdyby přicházela z Itálie, musila býti považována za nepřátelství a za porušení mírové úmluvy rappalské.“

Vzhledem k řadě vnitropolitických, sociálních a národnostních konfliktů

⁴⁷ AÚDS Praha, Fond 39 — Jugoslávie, rok 1933, Politická zpráva č. 5, čj. 117/duv/33 z 20. ledna 1933.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž.

mezi Srby, Chorvaty a Makedonci a také vzhledem k velké ekonomické zaostalosti Černé Hory nevystupovala národnostní problematika Černo-horců v letech 1918–1941 příliš do popředí politického boje.

Zajímavé bylo postavení národnostních menšin v Jugoslávii a jugoslávských menšin v zahraničí. Především také proto, že mezi těmito menšinami byli i představitelé bývalých vládnoucích národů. Jak vývoj po roce 1918 ukázal, „nové státy rušily dřívější výsadní postavení příslušníků bývalých vládnoucích národů“ a v mnoha případech „se obraceli představitelé těchto národnostních »menšin« na Společnost národů,“⁵⁰ což nemělo příznivý vliv na sousedské vztahy jak u Československa, tak u Jugoslávie.

Tak tomu bylo zejména v případě německého i maďarského obyvatelstva v Československu a Jugoslávii. I když se nové státy ve Společnosti národů zavázaly, že „poskytnou příslušníkům svých národností všechna základní občanská práva: rovnost před zákonem, přístup k veřejným úřadům a hodnostem, živnostem a povoláním, volnost užívání vlastního jazyka v životě soukromém i veřejném, přiměřené možnosti užívat vlastního jazyka před soudy, právo zakládat (vlastními náklady), řídit a spravovat lidumilné a kulturní spolky nebo i školy atd.“,⁵¹ docházelo neustále ke konfliktním situacím a vměšování mateřských zemí.

Po roce 1918 žilo v Jugoslávii kolem půl miliónu Němců a Maďarů, přibližně stejný počet Albánců, 230 tisíc Rumunů, kolem 140 tisíc Čechů a Slováků, 32 tisíc Bulharů a asi 20 tisíc Italů. Na druhé straně zase v Rakousku bylo kolem 100 tisíc Čechů, týž počet Slovinců a Chorvatů, v Maďarsku pak zůstalo kolem 6 % jihoslovanského obyvatelstva.

Je nutno předeslat, že ani pro počet Čechů a Slováků v Jugoslávii neexistují příliš přesná čísla ze strany našich informátorů. Např. ve zpravodajském referátě čs. vyslanectví v Bělehradě z roku 1920 o slovenské národnostní menšině se píše, že v Báčce, Torontálu, Temeši a Srěmu žije kolem 66 000 Slováků. O dva roky později se uvádí počet 40 tisíc. V relaci se hovoří o tom, že „na území bývalé koruny svatoštěpánské žije ještě přes 100 000 obyvatel českého původu zejména v Chorvatsku“ a že také „Slováci v Báčce a v Banátě nabyli teď ipse facto podle Trianonské smlouvy státního občanství SHS“. Dále se oznamuje, že byl utvořený „Svaz Čechoslováků“, jehož předsedou byl zvolen dr. Mičátek v Novém Sadě.⁵²

Zdá se, že alespoň zpočátku si česká a slovenská menšina v Jugoslávii nezískala příliš velkou oblibu u jugoslávských oficiálních činitelů, ať již byly důvody jakékoliv. Vyplyvá to např. ze zprávy o selských bouřích v Království SHS a o přípravách na volby v roce 1922, kdy do Prahy naše vyslanectví hlásilo: „Účast Čechů v bouřích nebyla veliká, zato při inteligenci českého živlu významná. *Způsobila vzrůst české neoblíbenosti . . .*“ (podtrženo aut.). Dále se hovoří o tom, že rozhodnutí Čechů, že půjdou do voleb samostatně, „rozladilo demokraty, kteří spoléhali na české hlasy . . .“

⁵⁰ Kolečka Josef, Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy III, str. 30.

⁵¹ Tamtéž, str. 32.

⁵² AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1922, Řádná politická zpráva I/22, čj. 157/pres. z 3. února 1922 (MZV 29 084/II/22).

⁵³ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1922, Spis č. 6197/920/22, (Výtah pro pana ministra – Selské bouře).

a že „... v jihoslovanských politických kruzích se posuzuje založení zvl. české polit. strany velmi nepříznivě.“⁵³

I když jistě šlo především o zájmy jednotlivých politických stran v předvolebním boji, přece jen jakýkoliv nesoulad mezi našim obyvatelstvem v Jugoslávii a vládními činiteli nevytvářel vhodné podmínky pro československo-jugoslávské vztahy. Tím spíše existoval antagonismus jugoslávsko-maďarský a jugoslávsko-italský, který vytvářel nesoulad v Království SHS.

Ve vztahu k maďarské menšině byla pečlivě připravována remaďarizace původního slovenského obyvatelstva, ve jménu pozdější a tímto způsobem snadnější srbizace maďarské menšiny. Lze vůbec takovéto akty (remaďarizace a srbizace) hodnotit jako vhodný přístup k národnostní otázce?

Na sklonku roku 1929 se z Bělehradu dozvídáme toto: „Vláda zabývá se nyní vážně otázkou demaďarizace Vojvodiny. Poněvadž posrbštit Maďary by bylo velice obtížným problémem, jehož řešení by si vyžádalo velmi dlouhé doby, zamýšlí vláda v první řadě odmaďarštit ty členy maďarské menšiny, kteří jsou slovenského původu. Podle odhadu vyslanectví žije ve vojvodinských osadách Bačka Topola, Bajša, Moravice, Srbobran, Stari Becej, Petrovo Selo, atd. asi 250–300 tisíc Maďarů, bývalých Slováků. Jsou to takzv. Dolnozemští Slováci, kteří byli pomaďarštěni ještě za uherského režimu a jejichž zbytky lze nalézt i v jižních krajích dnešního Maďarska. Převážnou většinou jsou to katolíci, u nichž k politickému a národnostnímu nátlaku ze strany Uhrů přistupoval i náboženský nátlak ze strany katolických duchovních. Slováci evangelického vyznání kladli mnohem větší odpor a zachovali si svůj jazyk a kulturu do dnešního dne. Avšak i pomaďarštění katolíci Slováci zachovali si dodnes určité zbytky svého folklóru a v uvedených osadách, kde žijí společně původní Maďaři s pomaďarštěnými katolickými Slováky, lze původ selských rodin určití podle vnějšího vzhledu obytných budov.“⁵⁴

Vyslanectví upozorňuje na to, že srbská vláda se vzdala úmyslu posrbštit vojvodinské evangelické Slováky, ale hodlá „vrátit pomaďarštělé katolické Slováky jejich původní národnosti. Prostředkem k tomu má být přirozeně zakládání a vybudování sítě slovenských škol v místech, kde slovenská tradice je aspoň z části ještě zachována. Nelze ovšem zakrývat, že provádění tohoto plánu půjde ovšem velmi zvolna a jen po etapách.“⁵⁵

Domníváme se, že tento plán, ostatně jako většina námětů na řešení národnostních problémů, je rozporuplný. Jestliže se již dříve nepodařilo posrbštit Slováky, jak se mohlo Srbům po roce 1918 pomaďarštělé Slováky vrátit původní národnosti? Tím spíše, že tak jugoslávská vláda nečinila kvůli Slovákům, ale z vlastních zájmů protimaďarských. Jestliže vůči Maďarům byl připravován násilný akt, pak na druhé straně v přístupu k italské menšině jugoslávská vláda ustupovala požadavkům Itálie (viz např. Nettunské konvence), poněvadž nemohla ještě více zhoršovat i tak napjatý vztah jugoslávsko-italský.

Naproti tomu, pokud se týká jugoslávské menšiny v zahraničí, i po roce

⁵⁴ AÚDS Praha, Fond 39 – Jugoslávie, rok 1929, Politická zpráva č. 54, čís. 1079/dův/29 ze 3. října 1929.

⁵⁵ Tamtéž.

1918 neutěšená sociální situace byla jednou z hlavních příčin růstu vystěhovalectví z Jugoslávie do zahraničí. Po roce 1918 odešlo do jiných zemí, zejména do Ameriky, přes 170 000 občanů jugoslávského státu, což představuje přes 6,7 % všeho obyvatelstva. Od roku 1924 bylo vystěhovalectví z Jugoslávie o čtvrtinu až polovinu větší, než např. z Československa. Těsně před vypuknutím krize a v prvních letech vojensko-monarchistické diktatury (1927—1931) se např. do naší republiky z Jugoslávie přistěhovalo přes 3000 osob. (O vystěhovalectví podrobněji pojednává článek J. Lau-beho „Vystěhovalectví z Jugoslávie do Československa“ ve 2. čísle III. roč. Čs.-jihoslovanské revue.)

Závěr

Popsali jsme a zároveň jsme se pokusili podle možností naznačit hodnocení buržoazního „jugoslávství“ v unitaristické i federalistické podobě a celé národnostní politiky jugoslávské buržoazie ve vztahu k menšinám. Nepochybně nejspřávnější východisko přesnému poznání a hodnocení buržoazního řešení národnostní otázky v Jugoslávii bychom získali srovnáním četných programů s národnostním programem Komunistické strany Jugoslávie. Jugoslávští historikové vykonali již mnohé na tomto úseku, ale přece jen nejsou s bádáním této otázky u konce. Zdá se, že jugoslávští autoři nadále ještě považují vývoj národnostního programu KPJ především, anebo více za objekt studia, než za návod pro hodnocení buržoazních národnostních programů z let 1918—1941. Než přece jen lze uplatnit dosavadní výklad, tak jak byl podán v syntéze „Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije“ z roku 1963 a z diskuse k těmto dějinám. („Material simpisija o »Pregledu istorije SKJ« i o problemima znanstvenoistraživačkog rada oko povijesti radničkog pokreta, revolucije i socialističke izgradnje“ — Putovi revolucije 3—4, Zagreb 1964), dále z četných dílčích studií Pleterského, Hrabaka, Strugara, Vinovera, Lukače a jiných — nejen jako revoluční variantu či alternativu řešení národnostní otázky v Jugoslávii, ale i jako metodologický návod k celkovému hodnocení složitých národnostních poměrů a jako návod k poznání práv jednotlivých národů a národností předválečné královské Jugoslávie. Byla to Komunistická strana Jugoslávie, která jako dědička předválečných srbských i jiných balkánských socialistů-marxistů ukazovala východisko: vytvoření federace. K přesnému národnostnímu programu se KPJ pracovala až v období VII. kongresu KI a zejména v období národněosvobozeneckého boje proti okupantům. Ale už dříve — už od let 1923/24 — probjovávala KPJ správná stanoviska nejen odmítáním unitárního i federalistického jugoslávství, ale i pozitivním výkladem širšího a rovnoprávného společenství, nejen Srbů, Chorvatů, Slovinců, ale také Makedonců a Černoorců, nebo obyvatel Bosny a Hercegoviny v příštím socialistickém „jihoslovanství“ popř. i „balkánství“. Ale to už jsou otázky nové, které tu není možno řešit.

III

